

(*Обреновићи и књижевност*. Зборник радова.
Ур. Драгана Вукићевић и Александар Пејчић. Београд –
Крагујевац: Институт за књижевност и уметност – Народна
библиотека „Вук Караџић“, 2024, 495 стр.)

Зборник радова *Обреновићи и књижевност*, који су уредили Драгана Вукићевић и Александар Пејчић, а који су 2024. године објавили Институт за књижевност и уметност у Београду и Народна библиотека „Вук Караџић“ у Крагујевцу, представља резултат онога што је, нешто раније, учињено у оквиру истоименог научног скупа. Зборник посвећен књижевним и културним траговима династије Обреновић излази пред нас као врхунски научни допринос историји српске књижевности и, такође, савременој српској историографији. Највећи број радова у Зборнику односи се на српску литературу 19. и 20. века, из чијег су корпуса пробрани књижевноестетски, духовноисторијски, историјскопоетички, жанровски, културолошки и карактеролошки најподеснији примери имажинативног представљања династије Обреновић.

Низ ових радова отвара текст Душана Иванића о двоструком, афирмативном и проблематизујућем статусу Обреновића у српској књижевности, за којим Тамара Љујић у регистру српске књижевности 19. века осветљава аспекте глорификације и деградације Обреновића, Немања Радуловић испитује гласине о Обреновићима у контексту урбаног фолклора, Татјана Јовићевић рашчитава аутобиографски текст Нићифора Нинковића, а Александар Милановић испитује језичко-стилске особине беседа и слова кнеза Милоша.

Неколико радова посвећено је књижевном лику кнеза Михаила Обреновића. Снежана Милосављевић Милић тумачи роман *Бездно* Светлане Велмар-Јанковић и наративне поступке обликовања лика кнеза Михаила, Марија Слобода изоштрава наше знање о кнезу Михаилу представљајући српског владара као песника и у хоризонту песника његовога времена, а Горан Максимовић опсервира јавну и приватну личност кнеза Михаила у истоименом роману Душана Баранина.

Четири рада написана су о књижевној репрезентацији жена из краљевске породице. Ана Козић чита мемоарску прозу краљице

Наталије и указује на књижевно и културолошки занимљив однос приватне и јавне улоге жене на престолу, Драгана Вукићевић пише о поступцима обликовања деликатне приче о краљици Драги, Весна Матовић тумачи псеудоисторијски роман *Љубавне авантуре краљице Драге и несрећна судбина краља Александра* непознатог аутора, Зорица Хаџић Радовић осветљава оригиналне књижевне и преводне радове краљице Драге у часопису *Домаћица*, а Нађа Ђурић представља допринос краљице Драге као преводиоца са француског језика.

Неколико радова написано је о династији Обреновић у српској драмској књижевности. Радомир Путник испитује фигуру смрти кнеза Михаила Обреновића у корпусу седам српских драма 19. и 20. века које су писане за позориште, Александар Пејчић посматра трансформацију лика кнеза Михаила од драмског до комичког обликовања, Ана Живковић враћа се лику кнеза Милоша Обреновића и тумачи његову актуализацију у драмској литератури 19. века, а Милорад Стокин указује на идеолошку природу стварања првих српских позоришта.

У раду „Обреновићи између похвала и покуда“ Душан Иванић осветљава амбивалентан статус династије Обреновића у српској књижевној рецепцији. Аутор примећује да се представа владарске породице доследно трансформише од афирмативно интониране до критичко-сатиричке деконструкције те слике. Истраживање је тим пре значајно што се трансформативни модел читава у опусима истих аутора. Наиме, како лик Милоша Обреновића у текстовима Симе Милутиновића Сарајлије и Вука Стефановића Караџића, тако и ликови Милошевих наследника (Михаила, Милана и Александра Обреновића) у радовима Јована Јовановића Змаја, Лазе Костића, Војислава Илића и Радоја Домановића, показују две своје стране: испрва похвално, адорацијски формулисане, а потом негативнокритички. Тамара Љујић у раду „Глорификација и деградација фигура владара династије Обреновић у српској књижевности деветнаестог века“ испитује проблем идеолошког перспективизовања слике владара у књижевности. Ауторка уочава да друштвени положај, политичке идеје и личне симпатије самих писаца могу бити чиниоци поетичких одлука у поступку обликовања владарских фигура. Отуда поступак глорификације владарске фигуре може да укаже не на самог владара, него на ангажованост писца да се у друштву конституише или оснажи одређена представа, као што преиспитивање владарске фигуре такође изискује да се размотри ванестетска мотивација писца да се определи за неки модел представљања. Љујићева посебно указује на то да перспектива писаца неретко није била одређена њиховим приватним погледима, него условљена друштвеним и политичким положајем њих самих, услед чега само у ретким приликама настају дела високе естетске вредности. Рад „Гласине као фолклорни

жанр и Обреновићи“ Немање Радуловића представља важан допринос хоризонту урбанофолклористичких истраживања. Аутор примећује да се гласине о владарима могу посматрати као усмени наративни жанр, те да је, осим њиховог несумњиво актуелног садржаја у контексту одговарајуће политичко-друштвене епохе, јасно да оне чувају и „везу са обрасцима традиционалног наративног фолклора“. Особито у домену натприродног и судбине, Радуловић примећује повезаност гласина са традиционалним представама, па указује на то да се гласине могу посматрати као облици некадашњег градског фолклора. Док је један аспект рада посвећен фолклористичком тумачењу гласина, други аспект рада отворен је укључивању гласина у писану прозу. Аутор показује могућности сагледавања једне незваничне, неисториографске истине, која, преко гласина, открива динамику некадашњег града, али и више од тога – динамику социјалног живота, антрополошку климу, као и моделе друштвене перцепције. Татјана Јовићевић је у раду „Жизниописанија моја: аутобиографија о себи и другима, на почетку сведочења о Обреновићима“ осветлила деонице важне за нашу представу о Обреновићима незаобилазног аутобиографског текста Нићифора Нинковића. Ауторка настоји да испита однос фактографије, укључене у аутобиографију, и њене фикционе надградње мотивисане жанровским импулсима сликања властитог живота. Будући на граници између мемоарског и аутобиографског, Нинковићев текст као прича о индивидуалном животу има изванредан утицај на ону димензију текста у којој се успоставља представа средине и епохе. Уз то, ауторка уочава да између начина на који је Нинковић представио Милоша Обреновића и начина на који су Обреновићи представљени у текстовима с краја 19. века (у текстовима Пере Тодоровића, Владана Ђорђевића и Радоја Домановића) постоји повезаност. С друге стране, приметна је разлика у поетици, па док је Нинковићево приповедање требало да буде „сведочанство о *соисџивеном* искуству са Милошевом бруталношћу“, услед чега није могла бити остварена иронијска дистанца, у Домановићевом приповедању, на пример, формално дистанцирање од личног искуства омогућава да фикциона визија добије „карактер свеобухватне пародије“. У раду „Језичко-стилске карактеристике беседа и слова кнеза Милоша Обреновића“ Александар Милановић испитује језик и стил оних беседа и слова кнеза Милоша који су изговорени на народним скупштинама између 1823. и 1859. године. Аутор посебно испитује коегзистенцију доситејевског славеносрпског и српског народног језика као начина да се изгради престижни израз у беседама: класицистички дискурс беседе и слова приближава језику књижевности, док се употребом народног језика беседе и слова приближавају живом народном говору или фолклорном језику. Милановић назначавача да је ауторство беседа и слова „само делимично кнежево“, али важност њихове анализе састоји се у томе да је њи-

хов језик директно и индиректно могао утицати на језик књижевности, пре свега „као образац високог стила прве политичке личности Србије, у којем су се потенцијално могле препознати и поједине карактеристике књижевноуметничког стила“. Беседе и слова које је потписао кнез Милош Обреновић, по Милановићу, одраз су недефинисане језичке ситуације у Србији његовог доба. Уз поглед ка језичком пејзажу српског друштва у Милошево време, овај рад истражује и језичку личност кнеза Милоша. Премда „беседе и слова није састављао сам“, те „иако је лако одредити и шта у текстовима сигурно није његово“, постоје ипак стилски детаљи посредством којих се може препознати и „његов језички израз“.

Пошавши од мисли у роману *Лајум* да „језик исказује истину и када је прерушава“, Снежана Милосављевић Милић радом „Лик Михаила Обреновића у роману *Бездно* Светлане Велмар-Јанковић“ испитује жанровски маркиране поступке грађења књижевног лика Михаила Обреновића. Пре свега, реч је о (псеудо)дневничкој и (псеудо)епистоларној концепцији обликовања лика као фикционог и трансфикционог субјекта. На трагу Бахтиновог испитивања свести као унутрашњег говора и екстериоризоване језичке свести, односно на трагу теорије трансфикционог идентитета лика и атмосферичке поетике говора и писма, ауторка испитује категорије књижевне и историјске аутентичности јунака у различитим стилизацијским регистрима. Методолошку основу рада и његов не само интерпретативни него и теоријски значај за нашу науку о књижевности чине посткласична и когнитивна наратологија, теорија могућих светова, савремене теорије књижевног лика, репрезентологија, теорија језичке личности, те амбијентална (атмосферичка) поетика. Ови теоријски алати покренути су како би се одговорило на важно питање „Ко је (био) Светланин Михаило Обреновић?“

Марија Слобода у раду „Кнез Михаило међу песницима свога доба“ књижевноисторијски значај кнеза Михаила осветљава испитујући поетику његовог песничког опуса, позицију коју заузима у развоју српске лирике, и песнике-савременике у чијем делу се указује на Михаилов однос према култури. Ауторка уочава да се тај поетско-меченски однос маркантно манифестује око 1847. године и шездесетих година 19. века. У овом раду добијамо и поглед на развој знаменитих личности, као што су Бранко Радичевић, Ђура Даничић, Милица Стојадиновић Српкиња, Љубомир П. Ненадовић. Отуда су историјске заслуге кнеза Михаила и његов покровитељски рад допринели „обликовању његовог (идеализованог) портрета у којем важну улогу има управо – приватна страна његове личности“, док се између „церемонијално аристократског истицања личности“ и „приватне усамљености“ препознаје „фигура романтичарског песника“.

Текст „Јавна и приватна личност Михаила Обреновића у романескној пројекцији Душана Баранина“ Горана Максимовића

доноси нове увиде у Баранинов роман *Кнез Михаило*. Испитују се типолошко-жанровске особине овог романа, а посебан аспект чини испитивање преплета историјског, политичког и психолошког типа романа. Истраживање је опсежно и веома значајно јер уз нову анализу Баранинове књиге успоставља један модел типолошког разумевања књижевне фикције о историјским личностима. Важан план овог рада представља и конституисање јавне и приватне личности Михаила Обреновића – увидима у поступке вођења унутрашње и спољне политике, те увидима у неке аспекте породичног живота. Када је посреди план унутрашње политике, аутор осветљава противречан однос са Илијом Гарашанином, Јованом Ристићем, Миливојем Блазнавцем, док се на плану спољашње политике профилишу односи Србије према Турској, Француској, Аустрији, Мађарској, Пруској и Русији. У хоризонту неколико његових љубавних веза открива се и Михаилова приватна личност. Уз то, аутор прецизира и форме Михаиловог интересовања за уметност, и његовог бављења песништвом. Максимовић показује да је романескна представа приватног и јавног живота кнеза Михаила Обреновића у Бараниновом роману изведена „на примјеран начин“: „Укрштањем историјских извора и романескне имагинације, кроз разнолика типолошка својства историјског, политичког и психолошког романа, добили смо истовремено упечатљиву карактеризацију једног од најзначајнијих и најтрагичнијих српских владара, као што смо добили и цјеловиту слику српског друштва у тешким деценијама борбе за потпуну слободу и државну независност, али и за модерно правно и политичко уређење, те свеколики економски и културни напредак.“

У раду „Између приватног и јавног идентитета: *Моје усјомене* краљице Наталије Обреновић“ Ана Козић се концентрише на мемоарску прозу краљице Наталије, у којој су се испојиле друштвено-политичка клима, историјске околности, али и деликатан однос са краљем Миланом Обреновићем. Веома је значајно што се овим истраживањем препознаје тензија између јавне улоге краљице и поступака обликовања свог дискурса, услед кога ауторка разазнаје и присуство аутоцензуре, пре свега у виду контролисаног стилско-језичког израза или у виду елипсе. Тумач отуда треба да у симболичкој репрезентацији краљице рашчита и маске којима се она штити и да испод њих уочи елементе њеног приватног живота и идентитета: маске краљице мајке, жене-ратнице, преварене и усамљене супруге, узвишене љубавнице итд. Ауторка указује на то да, независно од историјске и документарне вредности, *Моје усјомене* Наталије Обреновић „имају своју немалу литерарну вредност“, пре свега изражену у смислу за књижевну карактеризацију и развој приче, у умећу анегдотског приповедања и иронизације, те у вештини употребе стилско-језичких средстава и успелог портретисања.

Радом „На шаховском пољу приче – потез краљицом“ Драгана Укићевић опсервира жанровске модалитете обликовања наративне фигуре краљице Драге. У хоризонту су пре свега мелодрамска проза и документарна проза (успомене, аутобиографије и фикцијске обраде). Како је прича о краљици флуидна, отуда се она појављује у различитим наративним идентитетима, што се испитује као пример транссветовних варијација условљених жанром. Отуда се краљица може, у симболичком и метапоетичком смислу, посматрати као она која се креће у свим смеровима, кроз различите димензије наратије, док фигуру краљице помера рука приповедача. У складу с тим јесу и трансформације стилских регистара – „од високог административног стила до карикатуре, од глорификације до комичког снижавања“. Када се читају писма краља Александра Драги – значајна за српску еротологију – запажају се одушевљење њоме и афирмација њеног лика, док је у хоризонту који завереници успостављају својом причом „профилизација краљице изразито негативна“. Није ли отуда, пита се ауторка, краљица Драга „флуидна јунакиња с многобројним међусобно опречним биографијама које повезује само име“.

Весна Матовић у тексту „Љубавне авантуре краљице Драге и несрећна судбина краља Александра или тривијални роман у функцији политичке пропаганде“ чита псеудоисторијски роман непознатог аутора, који је објављен у Стокхолму. Истраживање је веома драгоцено не само зато што указује на моделе превођења историјске грађе у фикциону структуру тривијалног романа већ и зато што открива да је посреди превод или прерада једног од романа који су објављивани у Бечу. Отуда се не чини необичним да су форма и садржина редескрипције догађаја убиства краља и краљице изведени с наглашено политичком тенденцијом и с елементима гротескног и сатиричног. Политичка интенционалног, по ауторки, „мења и обликује редескрипцију историјског наратива“ и тако „утиче на структурирање и функцију његових јунака“.

Зорица Хацић Радовић у тексту „Драга Машин у књижевности свог времена: Прилози Драге Машин у часопису *Домаћица*“ разоткрива публицистичку сарадњу која краљицу представља у светлу интелектуалног рада. У току четири године, између 1889. и 1892. године, Драга Машин је објављивала прилоге у *Домаћици* – неколико превода са француског и немачког језика и две оригиналне приче, од којих је „само једна била позната онима који су проучавали њен живот и рад“. Веома је интересантно и то што удајом за краља 1900. године, Драга Обреновић од сараднице листа постаје и његова покровитељка. Нађа Ђурић у раду „Краљица Драга и француска књижевност“ открива српско-француске књижевне везе у димензији доприноса краљице Драге Обреновић превођењу француске литературе. Ауторка се усредсређује на превод романа *Полицајка* 'Маџе око' Гзавијеа де Монтепена, који је Драга Машин за лист *Устјавности*

превела 1884–1885. године. Значај овог истраживања јесте у прецизирању својстава превода Драге Машин и у обележавању оних вредности превода који потврђују бригу за остваривање естетске еквиваленције.

Како су кнез Милош и кнез Михаило као први владари из династије Обреновић постали ликови у великом броју позоришних драма, телевизијских и филмских сценарија, Радомир Путник у раду „Смрт кнеза Михаила Обреновића у српској драми“ пажњу посвећује кнежевом убиству као драмски изразитом моменту. Аутор чита и тумачи седам драмских текстова писаних за позориште, и на тај начин оцртава једну малу историју драмско-театарске концептуализације слике о Обреновићима. Посреди су текстови *Посмртна слава кнеза Мијајла Обреновића III Ђорђа Малетића*, *Убише књаза Жике Лазића*, *Кнез Михаило* Светлане Велмар-Јанковић, *Тойчигерска трагедија* Оливере Пантовић Коларић, *Смрт на излећу* Миладина Шеварлића, *Анастас* Зорице Симовић и *Књаз Миодрага Илића*. С изузетком Малетићеве драме, писане наменски за отварање Народног позоришта, преосталих шест драма осликавају личност кнеза Михаила као жртву „колико оштро сукобљених политичких интереса европских сила, толико и сопствених заблуда од којих је, нема сумње, највећа да је српски народ уз њега“. У раду „Од драмског до комичког јунака: књаз Милош на позорници“ Александар С. Пејчић истражује начине концептуализације и карактеризације лика књаза Милоша Обреновића у историјским пригодним драмама и комедијама 19. и 20. века. Три начина карактеризације (експлицитно непосредна, имплицитно непосредна и експлицитно ауторска) Пејчић вреднује у контексту радње, форми заснивања унутрашње приче и употребе анегдоталне грађе. Уз то, аутор испитује и друштвено-политички и поетички контекст као делатне на обликовање драма у 19. и 20. веку. Књаза Милоша Пејчић сматра драмски најмаркантнијом фигуром како због сложености његове личности (у вези са чиме су и противречности његовог карактера), тако и због политичког прагматизма и удела у стварању српске државе. Померање од драмског ка комичком и фарсичном сижејном обликовању лика последица је, сматра Пејчић, „модерне поетичке парадигме, другачијег третмана историје, али и представе књаза у културном памћењу као прагматичног, суровог и комички досетљивог владара“. У раду „Лик кнеза Милоша Обреновића у српској драмској књижевности 19. века“ Ана С. Живковић посматра поступке обликовања кнежевог лика у историјским драмама Матије Бана, Миленка Р. Максимовића, Милана М. Максимовића, Панте С. Срећковића и Милоша Цветића, с тим да је истраживање допуњено анализом кнежевог лика и у трагедијама које су о Карађорђу написали Сима Милутиновић Сарајлија и Милош Цветић. У свом истраживању ауторка примећује да постоји разлика између историјскодрамског и трагичког заснивања Мило-

шевог лика: док је у историјским драмама представљен као идеални ратник и херој, у трагичком осветљењу Милош се указује као негативан јунак. Како је историјска драма маркирала „пресудну историјску, политичку и друштвену промену“, која је са Милошем наступила, ауторка с правом примећује да је управо жанр историјске драме у 19. веку био „најпогоднији драмски облик за идеолошко утемељење династије Обреновића“. Милорад Стокин у раду „Репрезентативна улога позоришта у доба династије Обреновић“ упућује на то да је идеолошка функција првих српских позоришта била одређена настојањем српских династија да активније учествују у процесима властитих репрезентација. Дакле, препознато од двеју династија као пропагандно средство, позориште, по аутору, суделује у конституисању официјелне културе Кнежевине и Краљевине Србије. Анализом се показује да је политичко и културно канонизовање кнеза Милоша вршено и позоришним радом, те се примећује како је највећи број пригодних комада о династији Обреновић написан о животу и владавини кнеза Милоша. Уз то, и покретање Народног позоришта у Београду резултат је „одлучности кнеза Михаила да Београд добије зграду националног театра“, за шта се кнез „заложио личним финансијским средствима и владарским ауторитетом“.

Зборник научних радова *Обреновићи и књижевност* појављује се у преплету различитих истраживачких методологија, специфичних аналитичких и дискурзивних идентитета, у богатој галерији личности династије Обреновић, које су добијале своје место у књижевним текстовима, као и у комплексном пресеку различитих поетика 19. и 20. века, које су те личности, обреновићевске теме, српску историју и људску судбину обликовале за поглед савременог читаоца. Радови који чине овај зборник представљају изузетно вредне научне резултате, написани су у складу са принципима филологије и значајно доприносе савременом вредновању културне, књижевне и језичке традиције у којој се конфигуришу представе о династији Обреновић. Али не само то: у сваком тексту лако је могуће осетити прецизно одабрану истраживачку осу и, можда још важније, снажну жељу и надахнуће да се из расвита самоће пред наше погледе изведе једна породица у њеном књижевном разумевању. То је, чини нам се, и виши ступањ нашег историјског саморазумевања. Аутори радова, радови сами и књижевно конфигурисани Обреновићи дефинишу један однос без кога нема историје, знања и духа: књижевност сведочи, као што и они који своје мишљење марљиво окрећу литератури и сами постају више него академске јединице и референце, постају сведоци тога како се историја, каткад неугодна, трауматична и заборављена, враћа као оно боље овог света: као култура, као књижевни исказ.